

О.О.Франко*

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕДОРА ВОВКА

Стаття присвячена дослідженню ролі й місця етнологів, істориків, археологів, антропологів Ф.Вовка в розвитку української й світової наукової думки, встановленню ним міжнародних наукових зв'язків. Наукова праця вченого тісно пов'язана з його суспільно-політичною діяльністю й розглядається в контексті історії України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

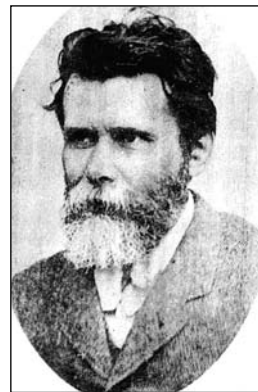
Видатний український етнолог, антрополог, історик, археолог, музеєзнавець та суспільно-політичний діяч Федір Кіндратович Вовк (Волков, Theodore Volkov) (1847–1918) залишив по собі величезну спадщину, серед якої значна кількість концептуальних досліджень, що були виконані на високому науковому рівні. Європейську наукову методичку він застосував на українському ґрунті, зокрема в дослідженнях етнологічного осередку Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві та етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III в Петербурзі, де вчений зібрав величезні українські колекції.

Однак найголовнішим, на нашу думку, здобутком була репрезентація України та її наукових досягнень в Європі і світі та встановлення міжнародних наукових зв'язків. Перебуваючи за межами Батьківщини понад 40 років, учений усе своє життя присвятив саме Україні. Наукові концепції Ф.Вовка довели актуальну досі фізичну, мовну, побутову й духовну спорідненість роз'єданого на той час українського народу від Карпат до Слобожанщини й від Полісся до Кубані.

Ф.Вовк був доктором природничих наук (docteur des sciences) Паризького університету (1905)¹, доктором honoris causae Петроградського університету (1917)², лауреатом премій Годара (Prix Godart, 1901), академіка Карла Бера (1906), кавалером бронзових медалей Пауля Брока й Паризької виставки 1900 р.³ та великої золотої медалі ім. П.Семенова-Тян-Шанського (1915)⁴. Окрім цього, Ф.Вовк був відзначений найвищою нагородою Франції – орденом Почесного легіону (1916)⁵.

Учений очолював антропологічне товариство при Петербурзькому університеті (1911–1918), був головою (1905–1909) і заступником голови (1898–1905) етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові та заступником директора історично-філософської секції НТШ (1904–1909), членом Товариства народних переказів, анатомічного “Товариства розтинів”, історичного, антропологічного та доісторичного товариств у Франції, географічного та археологічного імператорських товариств у Росії, заступником голови товариства рільництва, членом Українського наукового товариства в Києві, Наукового товариства в Празі, польського етнографічного товариства та інших наукових осередків.

У Петербурзі Ф.Вовк був діяльним членом Комісії по вивченню племінного складу Росії, багатьох археологічних та архівних комісій. Учений очолював (офіційно вважався заступником голови) “Общество им. Т.Г.Шевченко для

Ф.Вовк. Париж,
1901 р.

* Франко Оксана Омелянівна – д-р іст. наук, професор кафедри етнології Львівського національного університету ім. І.Франка.

вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга". Из молодих років був одним із керівників київської Громади, а з переїздом до Петербурґа став членом місцевого осередку Громади та організатором Українського політичного клубу.

Спадщина Ф.Вовка (з урахуванням публіцистичних статей) нараховує 628 праць⁶, виданих переважно іноземними мовами в різних країнах світу, які давно стали бібліографічними раритетами. Учений здобув прижиттєве міжнародне визнання⁷.

На його працях позначився вплив біологічного напрямку європейських етнографічних шкіл, упровадження природничо-наукових методів. Людина стала в центрі уваги й досліджувалась комплексно з використанням методів різних наук – природничих і суспільних. Іноді закони розвитку природи автоматично переносилися на розвиток людського суспільства. Будучи еволюціоністом, Ф.Вовк деякою мірою дотримувався "дифузійної школи" в етнології, яка по суті заперечувала еволюційний, поступовий розвиток культури, визначаючи лише її переміщення з однієї області в іншу, реконструюючи шляхи її поширення в просторі й часі. На працях Ф.Вовка позначився вплив німецького вченого Ф.Ратцеля (1844–1904), який рух явищ культури ставив у залежність від природно-географічних умов та від пересування етносів (завоювання, торгівля, шляхи сполучення). Ф.Ратцель був родоначальником учення про так звані "культурні кола". Дотримуючись його, Ф.Вовк також уважав, що зміни господарського побуту в Україні йдуть із півдня на північ.

Обмеженість дифузійної школи полягала в тому, що вона надавала перевагу зовнішнім впливам і применшувала, ба навіть заперечувала, власний розвиток етносу та явищ культури. Однак послідовники дифузійнізму дослідили шляхи поширення культурних явищ, і в цьому їх велика заслуга. Ф.Вовку належить ініціатива уніфікації методів досліджень, застосування комплексних студій, надання великого значення суто етнографічним пам'яткам, а не тільки фольклорним, як це практикувалось до нього. Ф.Вовк дуже цінував порівняльну етнографію. Будь-яку етнографічну річ чи явище він порівнював із аналогами в інших культурах.

У своїх дослідженнях Ф.Вовк намагався охопити загальнослов'янський, європейський і навіть світовий етнографічний матеріал: робив спостереження, порівнював, аналізував і доходив відповідних висновків. У широкому контексті розглядав ним і величезний український матеріал, якому вчений приділяв найбільше уваги. У цьому йому допомагали міжнародні наукові зв'язки. Простежується три періоди в його міжнародній діяльності: перший (1871–1887) із центрами Київ – Львів – Відень – Женева – Бухарест. Ці контакти скоріше готували ґрунт для встановлення майбутніх наукових зв'язків (археологічний з'їзд у Києві 1874 р., знайомство з музеями багатьох міст Європи, публікація праць у різних країнах); другий – паризький період (1887–1905) – характеризується встановленням широких міжнародних наукових зв'язків і третій – із центром у Петербурзі (1906–1918), де він створив школу своїх послідовників, які розширили й зміцнили ці зв'язки.

Простежимо науковий шлях Ф.Вовка, впливи на становлення його світогляду та спробуємо оцінити його внесок у розвиток міжнародних наукових зв'язків. Перше серйозне знайомство з науковцями відбулось, очевидно, у період підготовки III Археологічного з'їзду, що проходив у Києві в серпні–вересні 1874 р., хоч і до цього завдяки В.Антоновичу він знався з багатьма вченими. У процесі підготовки з'їзду на нього – молодого ентузіаста, члена-засновника Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, були покладені різні обов'язки (допомога у влаштуванні виставки, листування з учасниками, екскурсії та інше).

На з'їзді Ф.Вовк мав можливість познайомитись із визначними вітчизняними світилами – О.Уваровим, П.Лощкарьовим, Д.Гловайським, М.Костомаровим, а також з іноземними вченими – А.Рамбо (Нансі), Ф.Ромаром (Пешт), М. і О.Колларами (Чехія), сербом С.Новаковичем, поляком Дзіялковським, румуном Д.А.Попазолгу, французьким ученим Л.Леже⁸.

У Румунії (1879–1882) Ф.Вовк збирав фольклорні та історичні матеріали про Кирила й Мефодія, боротьбу з турками й татарами, народні пісні й перекази про переселення запорожців за Дунай. Фольклорними матеріалами, зібраними Ф.Вовком в Добруджі, користувався також М.Драгоманов. Тут Ф.Вовк написав ґрунтовні етнографічні нариси “Задунайская сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)”, “Русские колонии в Добрудже...” та “Экономические заметки о Болгарии”. Перші два опубліковані в “Киевской старине”(1883, 1889). А останній в “Русской мысли” (1884).

У перших нарисах Ф.Вовк поєднав критичну науковість, широку документалістику з різноманітністю методичних підходів. Вони мали неабияку історіографічну вартість, бо вперше висвітлювали життя задунайських козаків від зруйнування Січі (1775) аж до початку 1880-х рр. Аналітичне осмислення німецьких, польських та румунських праць з історії заселення Добруджі та використання спогадів, оповідань, документів дозволило Ф.Вовку показати більш-менш правдиву картину життя січовиків за Дунаєм. Подорожуючи по Добруджі, Ф.Вовк занотовував найрізноманітніші етнографічні, історичні, статистичні відомості, робив замальовки.

Сім років (1876–1878 і 1883–1887) Ф.Вовк жив і працював поряд і під керівництвом М.Драгоманова. Завдяки зусиллям М.Драгоманова, Ф.Вовка, А.Ляхоцького, С.Подолінського, М.Павлика та ін. вийшли 5 збірників “Громади” та 2 журнали під такою ж назвою. Це була перша вільна українська преса, навколо якої об'єднувались прогресивні сили. У румунський та женецький періоди життя Ф.Вовк, проявивши свої організаторські здібності, зробив чимало для видання й поширення нелегальної громадівської та народницької літератури.

До Парижа Ф.Вовк приїхав 1887 р. спеціально з науковою метою. Докторська дисертація була готова 1901 р. і надрукована у 1903 р., за здобутки в антропологічних дослідженнях він отримав річну премію Годара, але не будучи громадянином Франції захистив дисертацію тільки в 1905 р., після того, як одержав прохання-рекомендацію Російського музею із Санкт-Петербурга. Тут, у Парижі, Ф.Вовк пройшов школу західноєвропейських учених-еволюціоністів Л.Манувріє, А. і Г.Мортільє, Е.Тейлора, Е.Амі й став їхнім послідовником.

Незважаючи на складні матеріальні обставини, Ф.Вовк ще 1887 р. береться за студіювання антропології в Сорбонні. Сорокарічний студент зустрічається з уже досить відомим на той час земляком, ученим-антропологом Й.Денікером, що проводив дослідження в антропологічному товаристві при Сорбонні. За його рекомендацією він відвідував лекції знаменитих П.Топінара, Г.Мортільє, Ш.Летурно та ін.

У перші роки перебування Ф.Вовка в Парижі, судячи з бібліографії, він опублікував небагато статей. Не все, очевидно, увійшло до списку його праць із тих дописів, про які Ф.Вовк згадував у листах до І.Франка як співробітник історичного й географічного бюлетенів у Парижі (вів українську тематику). Відомо, що Ф.Вовк був у дружніх стосунках із французьким географом Е.Реклю. На початку 1908 р. нами виявлено 42 статті Ф.Вовка, які не увійшли до його бібліографії. Усі вони присвячені Україні, її діячам, героям та визначним місцям⁹.

Саме в цей період за рекомендацією І.Франка Ф.Вовк став автором багатьох статей про Україну до чеської енциклопедії “Ottov slovník naučný”. 15 березня 1888 р. у листі до редактора І.Франка дуже високо оцінив Ф.Вовка як визначного українського письменника, етнографа, знавця наддунайських країн.

“Якщо б Ви бажали ширше представити літературу, історію й етнографію русько-українського (малоруського) народу, – писав він до видавця, – то я міг би zorganizувати для цієї мети праці, залучаючи до них коло знайомих мені українських істориків, етнографів, лінгвістів і літераторів (маю на думці передусім п.п. Антоновича, Драгоманова, Науменка, Житецького, Волкова, Павлика, Терлецького, Олесницького, Кобринську)”¹⁰. 16 квітня 1888 р. І.Франко пише Ф.Вовку листа, де вказує конкретно назви статей: “Коли б ласка Ваша була писати туди, то я просив би Вас у конкретному часі (до місяця абоцо) ось про які статті: Акти, Антонович, Андрусівський трактат, Антоній Печерський, Антропологія України, Ахтирка”¹¹. Притому І.Франко просив писати українською мовою, а він, переклавши, сам висилатиме до Праги. В особистому архіві І.Франка в Києві нами виявлені автографи цих статей Ф.Вовка¹², у тому числі досить розлога про свого вчителя В.Антоновича¹³.

Уже 29 травня І.Франко вислав переклад дописів до Праги, супроводжуючи їх листом: “Посилаю до Словника декілька наступних статей моїх і п. Волкова з Парижа й прошу Вас вислати п. Волкову зшитки “Словника”, які вже досі вийшли. Пан Волков – це визначний український письменник, етнограф і знавець наддунайських країн (Румунії, Болгарії). Добре було б, коли б Ви листовно запросили його до себе для дальшої співпраці в українських, румунських і болгарських справах”¹⁴. Співпраця вченого в “Словнику”, очевидно, тривала. До списку праць, який був поданий Ф.Вовком у 1918 р. на конкурс Київського університету на заняття ним посади завідувача кафедри географії та етнографії, енциклопедичні статті не ввійшли. Про них він лише згадує в кінці списку. У бібліографії, складеній Г.Вовк, числяться тільки три із них: “Андрусово”, “Антоній Печерський” та “Антонович”¹⁵. Ф.Вовк просив І.Франка прислати йому виписки про стриження, про давніх слов’ян, про прийняття християнства в Прикарпатській Русі¹⁶ і вислав письменнику легенди про грим і блискавки¹⁷. В інших листах дослідник просив І.Франка дістати літературу про весілля, яке було основною темою його дослідження. Особливо його цікавили сороміцькі весільні неопубліковані пісні, які потрібні були як для загальної роботи про весілля, так і для спеціальної статті для французького журналу “Revue traditions populaires” (“Народні традиції”).

Як бачимо, Ф.Вовк посилено й серйозно працював. В одному з листів він запитував І.Франка, чи можна у Львові опублікувати статтю про розвиток української антропології, згадав, що має статтю про шлюб і сім’ю¹⁸.

Основний час поглинало навчання в École d’Anthropologie, École des Hautes та дослідження в Museum d’Histoire Naturelle і Musee de Trocadero. Тут Ф.Вовк провадив багаторічні антропологічні дослідження скелета ноги, зокрема стопи. Ці дослідження принесуть йому світове визнання. А поки що навчання й перші досліді під керівництвом Г. Де Мортільє, Л.Манувріє, П.Брока, У.Т.Амі, П.Топінара, Ш.Летурно. 13 листопада 1891 р. Ф.Вовк прочитав першу свою лекцію в антропологічному товаристві в Парижі. Він зацікавився економікою, студював твори Г.Спенсера, Ш.Летурно, М.Зібера, вивчав історію Київської Русі й особливо Києва, історію виникнення українського шляхетства й духівництва, накопичив матеріал про печенігів і половців та з історії Стародавньої Греції й Риму¹⁹.

У червні 1889 р. в “Елизаветградском вестнике” Ф.Вовк опублікував статтю “Малороссийские песни”, в якій дав відгук на працю Каро, що була опублікована в чеському журналі “Часопис королівського чеського музею”. Каро присвятив своє дослідження українським пісням, давши до нього ноту популярних пісень і їх музичну побудову. Він порівнював Україну з величезним хором, підкреслював, що кожна дитина від народження чує пісню, співає з дитинства й ось вам – співак! Така стаття не могла не зворушити Ф.Вовка, і він дав відгук на неї²⁰. Ця публікація вченого теж не ввійшла до бібліографії його праць.

Уже в 1890 р. завдяки Ф.Вовку починають налагоджуватися наукові зв'язки між Україною й Францією. Обмін літературою, публікації Ф.Вовка у Львові й Парижі, запрошення українських учених для виступів у Сорбонні – такі були початки наукових зв'язків.

Ф.Вовк рекомендував І.Франкові двох паризьких студенток, які хотіли познакомиться зі Львовом та українським віденським товариством “Січ”. У червні 1891 р. за ініціативою Ф.Вовка в Сорбонні на курсах професора М.Дюбуа відбувся звіт галичанина Г.Величка про географію Галичини й Буковини. Г.Величко подав геологічну характеристику, кліматичний опис, флору й населення цих земель. Звернув увагу на те, що статистика не може мати великої наукової ваги, бо допускаються спеціально великі натяжки з боку поляків. Лектор підкреслив, що сіль і нафта – це основні природні багатства Галичини, які перевищують вартість усіх добутоків корисних копалин Австрії. Виступ Г.Величка був на той час першою ластівкою наукових взаємин між Францією й Україною²¹.

До Парижа частіше навідувались знайомі й родина Ф.Вовка. Улітку 1891 р. приїжджали В.Антонович та його дочка Ірина, через яку Ф.Вовк зробив передачу для І.Франка²².

Із серпня по жовтень 1891 р. упродовж трьох місяців Ф.Вовк жив в Іспанії, про що він згадував у листуванні з І.Франком²³ – тут він зібрав матеріали про давнє населення Іспанії (басків).

У квітні 1891 р. в паризькому журналі “Melusine” (т.5, №8) Ф.Вовк опублікував велику статтю про побратимство “La Fraternisation en Ukraine”. “Горілчані брати”, “Названі браття”, “Добре братство – краще багатства”, “При добрій годині – усі побратими, а при лихій – нема і родини” та інші приказки, взяті зі збірника Номиса, були написані українською мовою в латинській транслітерації²⁴. Переклад цієї статті був опублікований і у Львові²⁵. У 1890-х рр. Ф.Вовк не тільки слухав лекції в Сорбонні, але й посилено працював над дослідженням весільних обрядів народів світу. Він збирав публікації, робив записи, багато матеріалу йому пропонували друзі, знайомі, учні.

У 1890–1891 рр. в Болгарії за допомогою М.Драгоманова вийшла праця Ф.Вовка “Сводбарските обреди на славянските народи”²⁶, а в 1891–1892 рр. учений обнародував в журналі “L’Anthropologie” цю працю французькою мовою²⁷, акцентуючи увагу на українському матеріалі.

В.Вовк-Карачевський звернувся до Ф.Вовка з проханням дозволити перекласти дві останні праці про побратимство та про українське весілля, щоб надрукувати в Україні²⁸. Друга праця побачила світ українською тільки в 1927 р. в Празі (в Україні перевидана щойно 1995 р.²⁹).

У 1892 р. Ф.Вовк опублікував некролог на смерть визначного українського мовознавця О.О.Потебні³⁰, який зумів у жорстокі часи переслідувань українського слова захистити його.

1893 р. в Парижі вийшла книга Ле-Браза про французькі легенди. Ф.Вовк високо оцінив її й опублікував рецензію. Він охарактеризував її як повний збірник бретонських легенд, вірувань і звичаїв, що описують смерть, поховання, потойбічне життя.

Федір Кіндратович допомагав іншим дослідникам друкувати твори фольклору та їх дослідження в Парижі. Дочка М.Драгоманова – Ліда – вивчила болгарську мову й перекладала болгарські легенди французькою. Пізніше вона вислала переклади Ф.Вовку, який друкував їх у Парижі³¹. Таким чином, український учений сприяв розвитку болгарської фольклористики. Ф.Вовк довгий час був співредактором європейського видання “Криптадія”, де часто друкував матеріали на фольклорну тематику. І.Франко та В.Гнатюк висилали в Париж сороміцькі анекдоти та пісні, а Ф.Вовк робив коректуру, щоб прискорити видання.

У журналі “Матеріали до українсько-руської етнології” (Львів) Ф.Вовк опублікував сороміцькі весільні пісні, які були зібрані М.О.Максимовичем в Україні³². Цими піснями вчений користувався при написанні праці “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”.

Ф.Вовк узяв безпосередню участь у роботі конгресу фольклористів, який відбувся у вересні 1900 р. в Парижі, де було прочитано також реферат І.Франка про фольклорні дослідження в Галичині³³. Ф.Вовк, як делегат Наукового товариства імені Шевченка, виступив із рефератом про народні знання взагалі, і в Україні зокрема (“Наука неписьменних на Україні”). Про діяльність конгресу фольклористів і свою участь у ньому Ф.Вовк написав невелике повідомлення, яке було надруковане у Львові³⁴.

Із 1894 р. починається жваве листування Ф.Вовка з Б.Грінченком³⁵, що жив тоді в Чернігові. Цензурні утиски в Україні спонукали письменника взятись за переклади творів А.Данте, Ф.Петрарки, Д.Боккаччо. Знаючи, що немає можливості опублікувати ані свої власні праці, ані переклади, Б.Грінченко тим не менше плідно працював. І йому вдалося якось пройти цензуру й дещо надрукувати, зокрема з етнографії Чернігівщини. У зв'язку з тим, що в Україні посилювались утиски, українська Громада змушена була шукати виходу й у Петербурзі створила “Товариство імені Шевченка”, яке поставило за мету заснування шкіл та видавництва.

Із 1894 р. починається листування Ф.Вовка з О.Покровським, яке тривало 17 років. Під впливом Ф.Вовка розвивались його наукові зацікавлення, за рекомендаціями вченого він відвідував лекції в університетах багатьох європейських міст, працював у музеях Відня, Флоренції, Венеції, Парижа. Через Ф.Вовка вчений встановив наукові зв'язки з антропологічними та етнографічними товариствами, одержав потрібну літературу, інструменти, муляжі. Спілкування було корисним і для Ф.Вовка. Через О.Покровського, який жив у Києві, потім у Харкові та Петербурзі, він дізнавався про всі наукові новини, розкопки В.Хвойки в Україні, організацію з'їздів. О.Покровський вислав Ф.Вовкові книги, фотографії, малюнки, робив для нього виписки, збирав етнографічні матеріали. 1894 р. О.Покровський побував у Мілані, Турині, Венеції, Болоньї, Флоренції, де за рекомендаціями Ф.Вовка встановив зв'язки в музеях і наукових товариствах. Наскільки О.Покровський прислухався до порад свого вчителя, видно хоч би з того, що він відвідував ті ж музеї, звертав увагу на ті ж самі музейні експонати, знайомився з тими ж працівниками музеїв і товариств, що й свого часу Ф.Вовк. Про все це докладно описував у листах³⁶.

Ф.Вовк не поривав зв'язків із М.Драгомановим. Умови життя Драгоманових після одруження дочки Лідії з професором Софійського університету І.Шишмановим значно поліпшилися. Михайло Петрович із сім'єю переїхав до Софії, де одержав місце в університеті. Розуміючи, що тут можуть проявити свої здібності Ф.Вовк та І.Франко, М.Драгоманов запросив їх до університету. Але життя склалося так, що цьому не вдалось здійснитися. Кидати роботу над дисертацією не хотілось. Іти на викладацьку роботу без докторського звання було неprestижно. У І.Франка теж склалися несприятливі умови для переїзду до Софії.

1895 р. Ф.Вовк опублікував некролог на смерть М.Драгоманова, що помер того року. Уже після смерті Михайла Петровича Ф.Вовк вислав свої документи до міністерства освіти Болгарії на завідування університетською кафедрою загальної етнографії, яка мала відкритись. Але з цього заміру нічого не вийшло. Міністерство не побажало відкрити кафедру, і Ф.Вовк змушений був забрати документи назад, незважаючи на прекрасну рекомендацію чеського вченого Л.Нідерле. Із листів ми дізнаємося, що праці Ф.Вовка друкувалися в Болгарії й що сім'я Шишманових приїжджала до Парижа на всесвітню виставку в 1900 р., де у болгарському павільйоні виставлялась колекція вишивок Лідії Михайлівни³⁷.

Із 1890 р. починається період визнання авторитету Ф.Вовка. Цьому сприяла виставка в Парижі, на якій учений проявив свої наукові й організаторські здібності. Хоч вона переслідувала індустріальну, економічну та торгівельну мету, її учасники намагались показати свої народи й з етнографічного боку. Зважаючи на міжнародний характер Паризької виставки, до її роботи були приурочені міжнародний конгрес доісторичної археології та археологічної антропології (серпень) і конгрес фольклористів (вересень). Організації цих з'їздів сприяв Ф.Вовк³⁸. У цей час він був у розквіті наукових сил, маючи за плечима великий досвід.

У секції Паризького антропологічного товариства він організував етнографічну й археологічну виставки. Тут було представлено карту України Г.Величка, серію світлин із новими знахідками В.Хвойки в Трипіллі та інших місцях і надзвичайно багато етнографічних знімків із життя й побуту українського народу, особливо селян.

Під час Всесвітньої виставки функціонував міжнародний університет, у процесі роботи якого читались звіти про експонати й давались відповіді на запитання, що стосувались виставки. Ф.Вовк був постійним лектором цього університету, який мав чотири секції: французьку (до якої належали бельгійці, швейцарці, італійці, іспанці), англійську, німецьку (разом із голландцями та скандинавами) й російську. Російську секцію очолював І.Мечников, але фактичним керівником був виходець із України проф. М.Ковалевський. У ній окрім росіян брали участь українці, поляки, чехи та народи Кавказу. Звіти читались упродовж трьох місяців – із середини липня до середини жовтня. У цьому міжнародному університеті у великому переповненому залі 7 серпня Ф.Вовк виступив із доповіддю на тему “Передісторична Франція”. За місяць, 7 вересня, проф. А. де Мортільє прочитав доповідь про доісторичну Росію. Доцент Харківського університету О.Покровський виступив із повідомленням про взаємини між археологією та етнографією, М.Ковалевський прочитав звіти етнографічного змісту про кавказькі народи, д-р Клепала – про чеський фольклор, д-р Сошовський – про переселенців Сибіру, зокрема про українські поселення; читались доповіді про музику в Росії (згадувались твори українських композиторів М.Лисенка, П.Ніщинського та народна музика). На завершення роботи міжнародного університету Ф.Вовк виступив із рефератом про українську етнографію та про підготовку до етнографічної виставки, що мала відкритись 1902 р. в процесі роботи археологічного з'їзду в Харкові.

У серпні 1900 р. відбувся міжнародний конгрес доісторичної археології й археологічної антропології. Тут Ф.К.Вовк прочитав реферат “Індустрія в неолітичних знахідках на Україні” та звіт М.Грушевського про передісторичне гробовище біля с.Чехи. Він узяв участь і в роботі конгресу фольклористів, що відбувся у вересні 1900 р. Цікавим явищем було прослуховування записаних за допомогою фонографа численних співців світу, у тому числі українських. Французький учений Себільот подав дуже цінну карту фольклорних дослідів у Франції. А.Мортільє реферував серію давніх і сучасних амулетів. Від слов'ян виступив д-р В.Вулетич-Вукалович із цікавим рефератом про сербські жіночі прикраси; були прочитані повідомлення В.Охрімовича про залишки первісного комунізму в Галичині, реферат І.Франка про фольклорні дослідження в Галичині. Усі ці заходи сприяли розвиткові міжнародних наукових зв'язків. Організатором їх був безпосередньо Ф.Вовк. За заслуги в організації конгресів та виставок в 1900 р. від Паризького антропологічного товариства вчений отримав бронзову медаль із написом “Французька республіка”. Статті про виставки й конгреси були опубліковані в “Матеріалах до українсько-руської етнології” та французьких журналах³⁹, доповіді вийшли в окремих виданнях⁴⁰.

Виявивши неабиякі організаторські й наукові здібності в період Всесвітньої виставки 1900 р., Ф.Вовк був запрошений І.Мечниковим та М.Ковалевським

викладати етнографію, археологію та антропологію в створеній ними Вищій російській школі суспільних наук у Парижі при Сорбонні. У школі викладались як цілі курси, так і читались окремі лекції. Слухачами й викладачами школи були не тільки емігранти з України та Росії, але й учені різних країн. Серед слухачів був відомий французький географ Е.Реклю, серед викладачів – М.Нордау, Л.Манувріє, А.Мортільє, В.Анрі, Л.Лагоур, К.Ширмахер, К.Валішевський, Е-де-Роберті, Г.Юлос, Н.Ляґарделле, видатні вчені І.Мечников, М.Ковалевський, Ю.Гамбаров, О.Лур'є. У 1903 р. тут прочитав п'ять лекцій В.Ульянов (Ленін) на тему “Марксистські погляди на аграрне питання в Західній Європі і в Росії”⁴¹. На запрошення Ф.Вовка та адміністрації школи курс лекцій з історії України (“Очерк истории украинского народа”) від найдавніших часів до знищення гетьманства у квітні–травні 1903 р. прочитав М.Грушевський⁴². Дві лекції з юриспруденції прочитав син етнографа П.Чубинського – Микола. У Вищій школі Ф.Вовк викладав такі курси, як еволюція економічної культури (1902), порівняльна етнографія (1902, 1903), основи антропології (1901–1903), етнографія слов'ян, антропологічні особливості слов'янського населення Європейської Росії (1905)⁴³, основну увагу зосереджуючи на українцях.

У Вищій школі Ф.Вовк не тільки майже безплатно викладав упродовж п'яти років (1901–1905), а й провадив роботу для її функціонування, адже вона існувала на громадських засадах. У період студентських заворушень у Києві та Львові організував підтримку з боку студентів Вищої школи (листи, адреси солідарності).

У 1901 р. від Паризького антропологічного товариства Ф.К.Вовк одержав велику медаль П.Брока й річну премію Годара.

У вересні 1902 р. Ф.Вовк за рекомендацією І.Ляцького та Д.Клеменца познайомився з міністром освіти Росії графом Д.Толстим, який приїжджав до Парижа, щоб оглянути етнографічні колекції Франції⁴⁴. Очевидно, він допомагав Д.Толстому вирізнити найцікавіші із них і давав ґрунтовну наукову характеристику предметам різних колекцій. У віданні Д.Толстого був Російський імператорський музей ім. Олександра III в Петербурзі, в якому створювався відділ етнографії. Знайомство з Д.Толстим допомогло Ф.Вовку стати позаштатним співробітником цього музею ще в часи перебування його в Парижі. Тривала й співпраця з НТШ у Львові.

У квітні 1903 р. завдяки Ф.Вовку М.Грушевський був запрошений до Вищої російської школи суспільних наук в Парижі прочитати курс лекцій. “Щойно написав я Щукіну лист, – повідомляв історик Федорові Кіндратовичу, – що читати хочу 18 почавши, три рази на тиждень по 2 години від 10 до 12. Курс назвав “Очерк истории украинского (малорусского) народа”⁴⁵. І.Щукін на той час був генеральним секретарем школи і через нього йшла домовленість. У цьому ж листі М.Грушевський просив Ф.Вовка знайти йому тихе й недороге помешкання без харчування. У зв'язку з хворобою дочки, історик трохи спізнився з викладанням. В архіві Ф.Вовка збереглася частина розкладу лекцій, де значиться, що 1, 2, 8, 15 травня М.Грушевський читав лекції з історії України з 12-ї год. до 13.30. Уперше розклад опублікований у нашому дослідженні “Федір Вовк” та монографії “Федір Вовк – учений і громадський діяч”⁴⁶.

Очевидно, за рекомендацією Ф.Вовка з Парижа М.Грушевський поїхав ще до Лондона й Берліна. У Берліні домовився про видання історії України німецькою мовою. Якраз у цей час він закінчив роботу над історією українського народу російською мовою й невдовзі дістав дозвіл на її видання.

Упродовж чотирьох років (1903–1906) у літній час за завданням Паризького антропологічного товариства, Російського музею в Петербурзі, Австрійського етнографічного товариства та Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Ф.Вовк досліджував в історичному, антропологічному та етнографічному аспектах українське населення Галичини, Буковини й Угорщини. Російський музей

ім. Олександра III виділяв асигнування на збір колекцій серед українського населення Галичини. Ці колекції й донині знаходяться в Російському етнографічному музеї в Санкт-Петербурзі⁴⁷.

У зимовий час Ф.Вовк продовжував дослідження в Антропологічному товаристві в Парижі, працював над своєю докторською дисертацією та викладав у Вищій школі суспільних наук. В Антропологічному товаристві він двічі звітував про свої дослідження в Галичині. Так, 28 квітня 1904 р. у Парижі Ф.Вовк зробив двогодинний звіт “Про карпатських русинів-гуцулів”⁴⁸.

Улітку 1904 р. у Львові було влаштовано українські наукові курси для українців із Росії, які приїхали до Галичини на канікули. Таких бажаючих набралось 135 осіб. Лекції читали І.Франко, М.Грушевський, Ф.Вовк, С.Томашівський, І.Брик, І. Та М.Труші, В.Гнатюк, І.Раковський. Серед наддніпрянців слухачами курсів були Сергій та Вікторія Єфремови, Ганна й Левко Чикаленки. Лекції відбувались з 10 червня по 9 липня у великій залі готелю “Бель-В’ю”. Ці курси на протигагу відмови уряду заснувати український університет у Львові, за який боролися вже впродовж 10 років, організувало “Товариство прихильників української літератури, науки й штуки”. На відкритті виступив професор М.Грушевський, який охарактеризував історію розвитку освіти в Україні від Київської Русі до сучасності, підкресливши велике прагнення народу мати національну вищу школу. Після цього виступив І.Франко з лекцією про історію української літератури з найдавніших часів до кінця XIX ст. Цей курс (18 год.) І.Франко читав упродовж місяця. Ф.Вовк викладав курс антропології (6 год.) і української етнографії (16 год.). Особливо користувалися популярністю лекції Ф.Вовка з української етнографії, які були ілюстровані його численними світлинами й малюнками з музею Дідушицьких та збірок НТШ. Подавши загальний огляд сучасного стану етнографії в західноєвропейській науці, Росії та Україні, учений у наступних лекціях зупинився на найголовніших сторонах матеріального побуту українців: від здобування й уживання вогню до одягу й будівлі в порівнянні з іншими народами⁴⁹. Це була готова етнографія України, треба було тільки її записати. На жаль, Ф.Вовк майже не користувався конспектами, усі його записи мають анотований характер, або виписані тільки окремі вислови й цитати.

Отримавши документи на право помірів у 1903 р., він виїхав до Перемишля. Далі його шлях лежав до Коломиї, Косова, Кут, Довгополя. Подорож 1904 р. відбувалася разом із І.Франком, З.Кузелею та ін. і почалася із с. Мшанця. Звідти долинами річки Стрий вони поїхали на Тарнаву, Соколики, Турочки, Бориню, Висічки, Камарчики, Матків, Сморгче, Тухольку, Халне до Лавочного. А звідти залізницею на Славсько, Тухлю, Гребенів, Сколе, Синеvidсько, Корчин. Усюди робилися поміри, фотографії й етнографічні дослідження. Цю експедицію І.Франко прекрасно описав в австрійському журналі “*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*” (1905 р. №1–2, 3–4) під назвою “*Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland*”, а Ф.Вовк у статті, що підсумовувала дослідження за 1903–1906 рр.⁵⁰

1905 р. свої дослідження Ф.Вовк присвятив бойкам в Східній Галичині й Угорщині. Він відвідав Загреб, лемківські оселі в Бачці. На цьому дослідженні не закінчились, він продовжив їх 1906 р. після переїзду до Петербурга. Усюди він не тільки встановлював наукові зв’язки, а й постійно підтримував їх, про що свідчить 5,5 тис. листів у його архіві.

Маючи тверді наміри виїхати на Батьківщину, Ф.Вовк частіше, ніж до того, читав лекції у Вищій школі суспільних наук. Зберігся розклад лекцій із 15 по 30 січня та з 16 по 30 березня. Учений викладав курс “Антропологічні особливості слов’янського населення Європейської Росії” 16, 19, 23, 26, 30 січня та 16, 20, 22, 23, 27 і 30 березня⁵¹. М.М.Ковалевський у той час чи-

тав курс “Сучасні питання державного права”. І.Мечников, щоб підтримати престиж школи, улаштував в її аудиторіях публічні читання не тільки для студентів, а й для всіх бажаючих. Упродовж п’яти років Ф.Вовк підтримував із М.Ковалевським, І.Мечниковим, Л.Пастером, О.Лур’є та іншими викладачами тісні наукові зв’язки.

Склавши магістерський іспит і захистивши 1905 р. докторську дисертацію “Скелетні видозміни ступні у приматів і людських расах”, Ф.Вовк здобув звання доктора природничих наук (*docteur des sciences*) Паризького університету. Перед ученим відкривалась перспектива працювати в Паризькому університеті, але він повернувся на Батьківщину. Після проголошення царського маніфесту в жовтні 1905 р. Ф.Вовк наприкінці року виїхав до Росії. Раніше його б одразу заарештували на кордоні, адже діяли циркуляри поліції 1879 р. та 1884 р. про арешт.

Багата бібліотека й архів вимагали величезних зусиль для їх перевезення. Збережено було кожну книжку, кожен лист. У Петербурзі відкрилися широкі можливості для знайомства з інститутами, музеями й архівами, адже тут він був тільки тимчасово в 1875 р., коли приїжджав до О.Русова для поповнення “Кобзаря” позацензурними творами Т.Шевченка. Тепер О.Русов постійно проживав у Петербурзі й брав активну участь у Громаді, яка на той час легалізувала свою діяльність і зросла до 250 осіб. Ф.Вовк поєднував громадську роботу з науковою. 1906 р. в журналі “Былое” разом із О.Русовим опублікував матеріал про “українофільство”⁵². У лютому 1906 р. учений прочитав лекцію “Карпатські русини – гуцули”, а 3 березня виступив із доповіддю “Карпатські українці – бойки”⁵³.

У червні 1906 р. учений поїхав до Галичини, щоб продовжити за завданням Російського музею та НТШ експедиційні збори польових матеріалів⁵⁴.

Незважаючи на переїзд Ф.Вовка до Росії, Наукове товариство імені Шевченка у Львові обрало його в 1905 р. головою етнографічної комісії. Разом із І.Франком він продовжував видавати “Матеріали до українсько-руської етнології” та побував в етнографічній експедиції. Тут, у Львові, під давнім псевдонімом “Ф.Сірко” вийшла окремою книжечкою його праця “Тарас Шевченко і його думки про громадське життя” (1906), що була колись надрукована в женецькій “Громаді” (1879).

Саме в паризький період остаточно формується науковий світогляд Ф.Вовка. Він став прихильником еволюційної школи, до якої належали Е.Тейлор в Англії, А.Сміт в Америці, П.Брока, Л.Манувріє, А.і.Г.Мортільє у Франції, Д.Анучин і М.Ковалевський у Росії. Завдяки дослідженням у ділянці загальної антропології Ф.Вовк став в один ряд із прославленими вченими.

На працях Ф.Вовка позначився також вплив соціологічної думки, зокрема структурного функціоналізму Е.Дюркгайма, праці якого він не тільки читав, але й знав ученого особисто, часто консультуючись із ним із різних наукових питань. Суть теорії полягала в тому, що соціальні явища (напр. злочинність, кризи) залежать від середовища, тому необхідно досліджувати причини цих явищ і зв’язки фактів і явищ або функцій. Звідси походить і назва “функціоналізм”.

1907 р. ознаменувався для Ф.Вовка визнанням його наукових заслуг. Від початку року його затверджують приват-доцентом Петербурзького університету⁵⁵, викладачем Вільної вищої школи П.Лесгафта та приймають у штат етнографічного відділу Російського музею⁵⁶. Але закордонний докторат не визнавався в Росії, тому вченому довелося ще довго перебувати на низькооплачуваних посадах. 26 січня 1907 р. на засіданні деканату фізико-математичного факультету для одержання звання приват-доцента Ф.Вовк прочитав дві пробні лекції. Маючи великі знання та прекрасні педагогічні здібності, він блискуче витримав іспит і був допущений до викладання. Важливо було те, що університет давав великі можливості для наукової роботи, при ньому функціонувало антропо-

логічне товариство, лабораторії, архіви. Та й саме оточення – професори М.Введенський, В.Палладін, М.Римський-Корсаков та ін. – сприяло науковим дослідженням. Ф.Вовк був одним із засновників Вільної вищої школи. 10 січня 1907 р. відбулося організаційне засідання ради – було складено план викладання та розклад занять на навчальний рік. Ф.Вовк викладав на соціальному та педагогічному відділеннях, де зібралися кращі наукові сили Петербурга: Є.Тарле, М.Ковалевський, М.Туган-Барановський та ін.

Учений підтримував зв'язки з Францією. Разом із С.Руденком Ф.Вовк побував на конгресі французької асоціації наук у Діжоні та на VII конгресі доісторичної антропології Франції в Німі. Повернувшись до Петербурга, вони виголовили доповіді про роботу цих зібрань. 10 листопада 1907 р. перед науковою громадськістю Петербурга Ф.Вовк виступив із повідомленням “Про виявлення нового палеолітичного скелету у Франції”.

Із географічним товариством ученого пов'язували давні наукові контакти ще з київського періоду. Удалося, нарешті, відновити роботу українського відділення товариства, яке було закрито ще 1876 р. 23 вересня 1911 р. на засіданні етнографічного відділу Російського географічного товариства Ф.Вовк зробив повідомлення про книгу М.Ф.Висоцького “Очерки нашей народной медицины”⁵⁷. Цим він продовжив свої студії в ділянці народної медицини, які почав ще студентом.

1911 р. в журналі “Живая старина” Ф.Вовк опублікував програму збирання весільних обрядів⁵⁸, підготовлену ним за завданням Російського музею. Питальник складався з 43 питань і стосувався здебільшого “іногородців” (включав такі питання, як узяття нареченим калиму, запрошення на весілля ворожбита, право першої ночі, левірат (обов'язок брата одружитися з удовою померлого) та ін.). Варто зауважити, що Ф.Вовк дуже цікавився народами Сибіру та Далекого Сходу, збирав колекції та листувався з ученими, які займалися цією тематикою.

Як член антропологічного товариства, редактор “L'Antropologie” і кореспондент багатьох наукових журналів, зокрема “Revue des Traditions populaires” (“Народні традиції”), “Revue internationale de Sociologie” (“Міжнародний соціологічний журнал”), як один із організаторів паризької виставки 1900 р., лектор міжнародного університету при ній, викладач Вищої російської школи суспільних наук, член багатьох наукових товариств, учасник десятків наукових конференцій, рецензент сотень праць іноземних учених, Ф.Вовк мав безпосередні контакти з більшістю наукових центрів Європи й світу. Найціннішим, на нашу думку, був зворотній вплив Ф.Вовка на міжнародну наукову аудиторію через її знайомство з досягненнями вітчизняної науки в галузях етнографії, палеоетнології, археології тощо (публікації, конференції, етнографічна виставка, міжнародний університет).

Щодо самого Ф.Вовка, то першою після його антропологічних досягнень, можна поставити ґрунтовну працю “Шлюбний ритуал і обряди на Україні”, яка вийшла французькою мовою в журналі “L'Anthropologie” в 1891–1892 рр. (перевидана українською 1927 р. Педагогічним інститутом ім. М.Драгоманова в Празі; в Україні ця праця вийшла тільки в 1995 р.).

У цій фундаментальній монографії автор висвітлив основні етапи українського весільного церемоніалу, склад його учасників, обряди та звичаї, народну весільну поетичну творчість, народну символіку, регіональні особливості. Одночасно в порівняльному плані він дослідив весільну обрядовість не лише східних слов'ян, але й народів Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччини, Індії, Японії, Америки. У його архіві зберігається величезна колекція опублікованих і рукописних матеріалів весільної обрядовості багатьох народів світу⁵⁹.

Весільна обрядовість українців і слов'янських народів проходить “червоною ниткою” в наукових дослідженнях Ф.Вовка. 1890 р. в Софії вчений опублікував велику працю “Свадбарските обреди на славянските народы”, у 1891 р. в

Парижі – “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”, у 1895 р. в Петербурзі – “Свадебные обряды в Болгарии”, а в 1911 р. учений видав “Программу для собиранія сведеній о свадебных обрядах у великоруссов и инородцев Восточной Сибири”. Шлюбна обрядовість займає великий підрозділ у його підсумковій праці “Етнографічні особливості українського народу”.

Займаючись питанням весільної обрядовості, у вступі до праці “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”, Ф.Вовк ставив завдання “полегшити пізнання цих фактів ученим колам Західної Європи”⁶⁰. Уже з цього виразу стають зрозумілими принципи вченого – він уважав за необхідне ввести дані щодо української та слов’янської весільної обрядовості в європейський науковий обіг із тим, щоб вони прислужилися для подальших досліджень у контексті європейської етнографічної науки. Ф.Вовк подав досить повний огляд шлюбного ритуалу в Україні. Відчувається особливе авторське бачення історичних коренів та походження тієї чи іншої дії, яку він розглядав у світовому просторі із найдавніших часів. Автор праці часто звертався до польових матеріалів, які він нагромадив за допомогою своїх досліджень та кореспондентів із України, слов’янських та інших країн світу. Та найбільше відомостей він черпав із збірників П.Чубинського. Учений виділяв три найголовніші акти весільного церемоніалу: сватання, заручини та весілля. Описуючи весільну драму, Ф.Вовк звертав особливу увагу на пережитки стародавніх форм шлюбу та еволюцію українських шлюбних ритуалів.

Третій період міжнародних зв’язків із центром в Петербурзі (1906–1918) характеризується створенням наукової школи, яка розвинула концепції свого вчителя й поглибила міжнародні зв’язки. Серед його учнів – видатні учені П.Єфименко, С.Руденко, І.Раковський, А.Носів, О.Алешо, Л.Чикаленко, О.Шульгин, Б.Крижановський. Перші три за рекомендацією Ф.Вовка пройшли стажування в Парижі, Монако, Діжоні. Майбутній академік П.Єфименко, здобувши міжнародну премію Кана, здійснив кругосвітню наукову подорож, згодом Антропологічне королівське товариство в Англії обрало його своїм членом. С.Руденко відвідав європейські країни і побував у Єгипті. Сам Ф.Вовк майже щороку виїжджав на міжнародні наукові конференції. Численні міжнародні нагороди, участь у різних наукових товариствах Франції, Росії, Австро-Угорщини та інших країн, величезне листування (5,5 тис. листів) свідчать про світове визнання наукових заслуг ученого і його широкі європейські зв’язки, що встановлювались ним із метою вивести Україну у світ “культурників”.

Високий професійний рівень народознавчим студіям Ф.Вовка забезпечили впроваджені ним програми збирання етнографічних матеріалів та їх систематизації. За цими програмами проводилися дослідження не тільки в Російській імперії, але й за її межами.

Підсумком його багаторічних студій із етнографії була ґрунтовна праця “Етнографічні особливості українського народу” (1916), значення якої важко переоцінити. Автор із позицій сучасної йому народознавчої науки подав усебічний систематизований нарис українського народу. Розглянуто найрізноманітніші види господарської діяльності (мисливство, рибальство, скотарство, рільництво, промисли та ремесла), знаряддя праці, засоби пересування, типи поселень, народне будівництво, одяг, харчування, особливості громадського та сімейного побуту, вірування, звичаї й обряди. Ця праця, поза сумнівом, визначала місце й роль українців у колі європейських народів, сприяла піднесенню національної свідомості, була чи не єдиним джерелом українознавства. У діаспорі ця праця служила підручником в українських школах.

Використовуючи різноманітні джерела, від археологічних до сучасних йому теоретичних праць, Ф.Вовк уперше в українській етнографії так докладно й аналітично описав матеріальну й духовну культуру українського народу. Учений дійшов висновку, що український народ “являє собою одну етнографічну

цілість”⁶¹ і є найбільш подібним до південних слов’ян. В етнографії Ф.Вовк знайшов багато спільного з румунами. У найдавніших формах, уважав учений, етнографічні риси українців дуже близькі до білорусів та росіян.

Специфіка й унікальність діяльності Ф.Вовка в Санкт-Петербурзі полягала в тому, що в столиці Російської імперії вчений створив ще один центр української етнології: 1) в Російському музеї ім. Олександра III, де він був фундатором етнографічного відділу і де створив величезні українські колекції; 2) в Петербурзькому університеті, в якому очолював антропологічне товариство й де виховав наукову школу своїх послідовників, які розвинули концепції про єдність українського народу, матеріальної й духовної культури; 3) у Російському географічному товаристві, де він очолив відділ України в “Комиссии по племениному составу России” та був одним із авторів “Географического очерка России”.

Підсумовуючи, можемо сказати, що Ф.Вовк одним із перших у вітчизняній етнографічній науці застосував науковий метод дослідження. Учений увійшов в етнографію як один із перших дослідників весільних звичаїв та обрядовості в Україні, подав усеосяжну характеристику матеріальної й духовної культури українського народу, створив у Петербурзі центр із вивчення слов’янської етнографії, чимало зробивши для встановлення міжнародних наукових зв’язків.

¹ Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі – НАІА НАНУ). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.429. – Арк.4.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Науковий архів Російського географічного товариства (далі – НА РГТ) – Ф.110. – Оп.1. – Спр.231.

⁵ Legion d’Honneur Paris Le President de la Republique Française De’crete 8 sept.1916; Речь (Петроград). – №329. – 29.11.1916.

⁶ Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918) // ВУАН. Бібліографічна комісія. – Вип. 3. – К., 1919; Передрук з моїми та доповненнями редактора в кн.: Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / Ред. Марко Антонович // Джерела до новітньої історії України. – Т.4 – Нью-Йорк, 1997. – С.291–361.

⁷ *D-r Adachi B.* Die Tuosknochen des Lapaner. – Tokijo, 1905. – VI. В. der Mitteil d Med. Facult. Köiserl Inpon. Universität zu Tokijo; *W.Durchwarth.* Morphologu and Antropologu. – Cambridje, 1904. – С.326; *Круп’якевич І.* Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т.222. – С.393, 397, 405, 410; Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф.309. – Оп 1. – Спр.42. – Арк.25; НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.2088 л. – Арк.1, 2; Спр.429.

⁸ Труды III Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. – К., 1878; Франко О.О. Огляд фонду “Музей старожитностей при Київському університеті” // Археологія. – 1991. – №1. – С.145–147 [Матеріали III Археологічного з’їзду].

⁹ [Volkov Th.] Bouillet. Dictionnaire universel d’Histoire et de Géographie, 30-me. – Paris, 1893.

¹⁰ Зв’язки Івана Франка з чехами та словаками / Упорядкували М.Мольнар та М.Мундяк. – Брно, 1957. – С.492 [художнє оформлення Юрія Вовка (1899–1961) – онука Федора Вовка по першому сину Володимирі (1874 – не ран. 1928)]; Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т.49. – К.,1986. – С.147.

¹¹ Там само. – Т.48. – С.155.

¹² Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка Національної академії наук України – Ф.3. – Спр.1607. – Ч.244. – Арк.351.

¹³ Франко О. Іван Франко і Володимир Антонович / Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998.– С.834–839.

¹⁴ Франко І. Зібрання творів. – Т.49. – С.162, 163.

¹⁵ Вовк Г. Бібліографія... – С.309.

¹⁶ “Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах во времена св. Кирила и Мефодия, их же учениками и проповедниками. Сочинил А.С.Петрушевич”. – Львів, 1882 [І.Франко вислав цю книжку Ф.Вовкові – О.Ф.]

¹⁷ [Вовк Хв.] Звідки взявся вогонь у кремені? (В містечку Острополі Новоград-Волинського повіту записала А.Верещинська) // Жите і слово. – Львів, 1895. – Т.3. – Ч.29. – С.217–218; Його ж. Про грим і блискавку // Там само. Ч.30. – С.218, 219; Його ж. Про грим і блискавку. // Там само. – С.372.

¹⁸ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника Національної академії наук України (далі – ВР ЛНБ НАНУ). – Ф.29. – Спр.629.

¹⁹ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.307. – Арк.72–80.

²⁰ Там само.

²¹ В[овк]к Хв. Письмо з Парижа // Діло (Львів). – Ч.131.

²² Антонович М. Епістолярна спадщина Володимира Антоновича. Неопубліковані листи В.В.Антоновича до Ф.К.Вовка (з архіву УВАН) // Український історик. – 1989. – №1–3. – Т.26. – С.102.

²³ ВР ЛНБ НАНУ. – Ф.29. – Оп.1. – Спр.629.

²⁴ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.239. – Арк.1–5.

²⁵ Вовк Т. Братання на Україні (переклад В.Сави) // Правда. (Львів). – 1891. – Т.ІІІ. – Вип.7. – С.27–29; Вип.8. – С.86–94.

²⁶ Волков Ф.К. Сводбарските обреди на славянските народи // Сборник за народны умотворения, наука и книжнина. – София, 1890. – Кн.ІІІ. – С.137–178; 1891. – Кн.ІV. – С.194–230; Кн.V. – С.204–232; 1892. – Кн.VІІІ. – С.216–256; Кн.XІ. – С.472–510.

²⁷ Volkov Th. Rites et usages nuptiaux en Ukraine // L'Anthropologie. – Paris, 1891 – Т.2/м pp.160–184; 408–437; 537–587; 1892, Т.3, pp. 541–588.

²⁸ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.1403 л.

²⁹ Вовк Х. Студії з української... – С.219–233.

³⁰ Volkov Th. А.А.Potebnia. Nicroloque // Revue des Traditions Populaires. – Paris, 1892. – Т.VІІ. – Р.59, 60.

³¹ Франко О. Федір Вовк // Джерела до новітньої історії України – Т.4. Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк, 1997. – С.215.

³² Вовк Хв. Сороміцькі пісні, записані М.О.Максимовичем // Матеріали до українсько-руської етнології (далі – МУРЕ) – 1899. – Т.1. – С.157–168.

³³ Цвенгрош Г. Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі // Українське літературознавство. – Вип.58. – 1993. – С.3–9.

³⁴ Вовк Хв. Конгрес фольклористів у Парижі у вересні 1900 р. // МУРЕ. – 1900. – Т.ІІІ. – С.181.

³⁵ Наулко В. Листування Федора Вовка з Борисом Грінченком. – К., 1999.

³⁶ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.3392 а.

³⁷ НАІА НАНУ. – Ф.1 – Оп.1. – Спр.4594 л – 4598л.

³⁸ Вовк Хв. Паризька виставка 1900 р.: Міжнародна школа на виставці 1900 р. в Парижі. Міжнародний археологічно-антропологічний конгрес у Парижі у серпні 1900 р. Конгрес фольклористів (Gongres des Traditions Populaires) у Парижі у вересні 1900 р. // МУРЕ. – 1900. – Т.ІІІ. – С.175–181.

³⁹ Volkov Th. Ethnographie (L') dans les sections russes de L'exposition Universelle de 1900 Paris. V Giard et E.Brière. 15p; Те ж same. – Bulletions et Memoires de la Sosiété d'Anthropologie de Paris. – Paris, 1901. – Т.2. – р.264.

⁴⁰ Volkov Th. Industrie (L') prémycéniennne dans les stations neolithiques de l'Ukraine (Résume de la communication). – Congrès International d'Anthropologie et d'Archeologie prehistoriques. Compte rendu de la 12-me Sèssion, Paris, 1900. – Paris, 1902. – Р.401–404; Volkov Th. Science (La) des illettrès en Ukraine et les études générales dans cette direction. – Congrès International des Traditions Populaires (10–12 Sept. 1900). – Paris, 1902. – Р.132–134.

⁴¹ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп. – Спр.408.

⁴² Там само. – Спр.1926 л.

⁴³ Там само. – Спр.177.

⁴⁴ Центральний державний історичний архів Росії (Санкт-Петербург). – Ф.696. – Оп.1 – Спр.180. – Арк.1.

⁴⁵ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.1931. – Арк.1.

- ⁴⁶ Франко О. Федір Вовк. – С.153; *Йї ж.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2001. – С.130.
- ⁴⁷ Украинцы: каталог-указатель этнографических коллекций Государственного музея этнографии народов СССР. – Л., 1983.
- ⁴⁸ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.408 б; *Volkov Th.* Rapport sur les vouages en Galicie Orientale et en Bukovine en 1903 et 1904 // *Bulletins et Mémoires de la Sosite et Anthropologie de Paris.* – Paris, 1905. – P.244–289.
- ⁴⁹ Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т.27. – Кн.6. – С.107–110.
- ⁵⁰ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Зібрання творів у 50 т. – Т.36. – К., 1982. – С.68–99; Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // МУРЕ. – Т.10. – 1908. – С.1–39. Або: Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т.1. – Львів, 1999. – С.535–574.
- ⁵¹ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.177.
- ⁵² Волков Ф., Русов А. Примечания к части “Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся “сообщества украинофилов” // *Былое.* – 1907. – VI. – С.153–160.
- ⁵³ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.219.
- ⁵⁴ Там само. – Спр.1669.
- ⁵⁵ Там само. – Спр.414.
- ⁵⁶ Украинцы: каталог-указатель этнографических коллекций Государственного музея этнографии народов СССР. – С.5.
- ⁵⁷ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.361.
- ⁵⁸ Волков Ф. Программа для собирания сведений о свадебных обрядах у великорусов и инородцев Восточной Сибири // *Живая старина* (СПб.). – 1911. – Вып.1. – С.27–30.
- ⁵⁹ НАІА НАНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.106, 123, 143, 148, 151–157, 167.
- ⁶⁰ Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні // *Студії з української етнографії та антропології.* – К., 1995. – С.220.
- ⁶¹ Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу // Там само. – С.39–218.

The article “Fedir Vovk’s International scholarly contacts: a century later” researches the role and place of great ethnologist, historian, archeologist and anthropologist F.Vovk (1847–1918) in the development of Ukrainian and world scholarly thought as well as his establishing international scholarly contacts. F.Vovk’s scholarly activities are closely connected with his socio-political activities (the article discusses this issue in the context of Ukraine’s history of XIX – beginning of XX centuries).

В.О.Пащенко, Т.В.Нагорна*

Л.М.ТОЛСТОЙ І ДУХОБОРИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ВЗАЄМИН НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається маловідомий аспект громадської діяльності російського письменника Л.М.Толстого на рубежі ХІХ–ХХ ст., пов’язаний із його тісною співпрацею з послідовниками релігійної громади духоборів. Як явище суспільного життя духоборство вперше в Російській імперії виникло в українських губерніях у другій половині ХVІІІ ст.

Постать Лева Миколайовича Толстого навряд чи потребує особливих коментарів: відомий російський письменник, громадський діяч, людина, котра займала активну життєву позицію в імперській Росії. Проте недостатньо

* Пащенко Володимир Олександрович – д-р іст. наук, професор, академік АПН, ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка; Нагорна Тамара Віталіївна – аспірантка кафедри історії України ПДПУ.